

**15-16 APREL
2022**

**TOSHKENT
O‘ZBEKISTON**

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR: INNOVATSION G‘OYALAR
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI”**

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
G.O. MAVLONOV NOMIDAGI SEYSMOLOGIYA INSTITUTI**

O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

**“TADQIQOT.UZ”
XALQARO ILMYIY JURNALLAR PORTALI**

**GEOGRAFIK TADQIQOTLAR:
INNOVATSION G‘OYALAR VA RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI**

**II
XALQARO ILMYIY-AMALYIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

Toshkent - 2023

Geografik tadqiqotlar: innovatsion g'oyalar va rivojlanish istiqbollari:
II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plam (15–16-aprel, 2022-yil, Toshkent). –Toshkent.: TADQIQOT.UZ, 2023. – 847 bet.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4751426>

To'plamda keltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalaridan tabiiy geografiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik, tashqi iqtisodiy faoliyat, turizm, gidrologiya, gidrometeorologiya, geologiya, geodeziya, kartografiya hamda geoinformatika sohalaridagi mutaxassislar, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistratura va bakalavriat talabalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari hamda geografiya faniga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Tahrir kengashi:

g.f.d., professor Hikmatov F.H.
g.f.d., katta ilmiy xodim Rafiqov V.A.
g.f.n., dotsent Sharipov Sh.M.

Kengash a'zolari:

g.f.n., dotsent Tashtayeva S.K.
g.f.n., dotsent Shomurodova N.T.
PhD, dotsent Shomurodova Sh.G'.
PhD, dotsent Prenov Sh.M.
PhD, dotsent Raxmonov D.N.
PhD, dotsent Raxmonov K.R.
PhD, dotsent Umirzoqov G'.O'.

Mas'ul muharrir:

Ibragimov Sh.U.

©Mualliflar jamoasi

©tadqiqot.uz

YERLARNING CHO‘LLANISHI EKOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Bo‘ronov Sherzod Sharofiddin o‘g‘li

magistrant

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Anotatsiya: Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan yerlarning ahamyatligi, tuproqlarning unumdorligini yo‘qolib borishi, cho‘lanish jarayoning asosiy sabablari, namoyon bo‘lishi va unga ta‘sir qiluvchi omillar, cho‘llanishga qarshi dunyo miqyosida qilinayotgan ishlar va mamlakatimizda ushbu jarayonning oldini olishga qaratilgan ishlar to‘g‘risida fikrlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: cho‘llanish, ikkilamchi sho‘rlanish, irrigatsion erroziya, texnogen cho‘llanish, suv tanqisligi, qurg‘oqchilik, iqlimning aridlashishi, biologik nobud bo‘lish.

LAND DESERTATION AS AN ENVIRONMENTAL PROBLEM

Buronov Sherzod

Abstract: In this article, the importance of agricultural land, loss of soil fertility, the main causes of the process of dehydration, its manifestation and factors influencing it, there is a discussion about the work being done worldwide against desertification and the work being done in our country to prevent this process.

Key words: desertification, secondary salinity, irrigation erosion, anthropogenic desertification, water shortage, drought, climate aridity, biological extinction.

Qishloq xo‘jaligidagi islohotlarni jadallashtirish va ularni barqarorlashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida qator qonunlar qabul qilingan. Bu qonunlarning asosiy maqsadi qishloq xo‘jaligi infrastrukturasi yanada rivojlantirish, soxada zamon ruxiga mos mulkchilik munosabatlarini yaratish, dexqonchilikda o‘z mehnati natijalari manfaatdorligini hamda yerga egalik hissini mustahkamlash kerak. Yer resurslaridan samarali va oqilona foydalanish, tuproqlar unumdorligini saqlash masalalari eng dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda. Xalq xo‘jaligining barcha sohalarida, ayniqsa, qishloq xo‘jaligida sug‘oriladigan, lalmi yerlar va yaylovlardan to‘g‘ri foydalanish, meliorativ holatini yaxshilashni tashkil qilish birinchi darajali vazifalardan hisoblanadi.⁴

Respublikamizda qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning umumiy maydoni 20473,5 ming ga ni yoki respublika umumiy yer maydonining 46,10 % ini tashkil etadi, shundan sug‘oriladigan yerlar maydoni 4212,2 ming ga. Qishloq xo‘jaligiga

⁴ O.E. Xakberdiev, G.S. Sodiqova. yer-suv resurslari: muammo va yechimlari. toshkent – 2017 y. 116-b. 244 b.

mo'ljallangan yerlarning 11123,7 ming ga ni pichanzor va yaylovlar tashkil qiladi, shundan 42,6 ming ga sug'oriladigan yaylovlar. O'zbekiston Respublikasi umumiy yer fondining 52,8% ini yuvilmagan va yuvib keltirilgan, 15,7% ini turli darajada yuvilgan yerlar tashkil etadi. Shuningdek, respublika umumiy yer maydonining 22,2% ini sho'rlanmagan yerlar (yuvilganlar bilan), 46,3% ini turli darajada sho'rlangan yerlar tashkil etadi.⁵

Ushbu raqamlardan ma'lum bo'ladiki, tuproqlar degradatsiyasining asosiy shakllari Respublikamizning turli hududlarida o'ziga xos bo'lgan tabiiy-iqlim sharoitlari va inson faoliyati natijasida yuzaga keladi.

Bularga asosan:

- *cho'llanish, o'rmonlarni kesilishi va boshqalar*
- *ikkilamchi sho'rlanish va sug'orish natijasida ortiqcha namlanish*
- *tog' va tog' oldi hududlaridagi suv va irrigatsion eroziya*
- *deflyatsiya, shuningdek, chorvachilik jadal rivojlangan hududlardagi yaylovlar degressiyasi*
- *yerlarning qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarida o'zlashtirilishi natijasida texnogen cho'llanishi*
- *haddan ziyod agroximikatlar qo'llash, sanoat va maishiy chiqindilarini tashlash, bir xil ekin ekish oqibatlarida tuproq unumdorligini pasayishi va ifloslanishi*
- *Orol dengizining qurishi va tuzli chang aerzollarni tuproq yuzasiga o'tirishi natijasida tuproqlar sho'rlanishi kabi degradatsiya jarayonlari kiradi.*

Tabiiy resurslar ichida yer alohida o'ziga xos huquqiy maqomga ega bo'lib, undan ilmiy va amaliy asoslangan holda to'g'ri foydalanishni tashkil etish qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni alohida muhofazasini ta'minlash lozimligini taqozo etadi.⁶

Cho'llanish jarayoni – tabiiy jarayonlar va inson faoliyati natijasida yerlarning biologik maxsuldorligining pasayishi yoki tabiiy ekotizimlarning degradatsiyasi tushuniladi. Cho'llanish natijasida ekotizimlarning o'z-o'zini tiklash qobiliyati butunlay izdan chiqishi mumkin.

Cho'llanish jarayonining quyidagi tiplari mavjud:

- *tuproq sho'rlanishi – birlamchi va ikkilamchi sho'rlanish;*
- *o'rmon va to'qayzorlarning yo'q qilinishi;*
- *yaylovlarni degradatsiyaga uchrashi;*
- *suv havzalari sathining kamayishi*

Cho'llanish jarayonining paydo bo'lishini va kuchayishini o'z vaqtida aniqlash uning yanada kuchayishining oldini olishda o'ta muhim amaliy ahamiyatga egadir.

⁵ O'zbekiston respublikasi tuproq qoplami atlas 2010.

⁶ L. Akramova. Tuproqlar degradatsiyasi. T.: 2010-y. 5-b. 216-b.

Biz insoniyat cho'llanishning ikkita asosiy omillaridan biri ekanligini aytdik. Bu jarayon murakkab va umuman olganda bitta yagona sabab borligini aniqlash qiyin. Aytish mumkinki, bu ham iqlim, ham inson faoliyati tufayli kelib chiqadigan turli xil omillar to'qnashuvining natijasidir. Keling, cho'llanish jarayoni sodir bo'lishining asosiy sabablari nimada ekanligini ko'rib chiqamiz:

- Yarim quruq iqlimi bo'lgan hudud *mavsumiy qurg'oqchiliklar mavjud va doimiy ravishda yomg'ir yog'maydi*.

- Oziq moddalarga kam yer va tuproq eroziyasining yuqori darajasi.

- O'rmon yong'inlari

- Birlamchi tarmoqdagi inqiroz, bu samarali yerni tark etgan qishloqlarning ko'chib ketishiga olib keladi. Ma'lumki, hosildor yerdan voz kechilganda, u tabiiy ravishda tanazzulga uchraydi.

- Ekotizimning suv bilan ta'minlash imkoniyatlarini pasaytiradigan suv resurslaridan mas'uliyatsiz foydalanish. Suv qatlamlarining ifloslanishi ham mavjud.

- Sohil bo'yidagi shaharlarning tartibsiz o'sishi.

- Global isish va iqlim o'zgarishi natijasida hosil bo'lgan yog'ingarchilikning kamayishi

Cho'llanish butun dunyoda duch keladigan asosiy muammolardan biridir, va ularning global darajada jiddiy oqibatlari bor. Cho'llanishni oldini olish qashshoqlikni yo'q qilish, atrof-muhitni saqlash va saqlash, barqarorlik va iqtisodiy barqarorlik va boshqalar bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

Cho'llanish jarayoni rivojlanishining asosiy sabablariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Suv tanqisligi – qishloq xo'jalik ekinlari va boshqa o'simliklarning normal holatda o'sib rivojlanishida biologik talabini qondirish uchun kerak bo'ladigan suv resurslarini yetarli bo'lmasligi.

Qurg'oqchilik – yil davomida yuqori havo hararoratida yog'inlar miqdorining yetarli bo'lmasligining uzoq muddatli davrida.

Iqlimning aridlashishi – havo harorati va parlanishning oshishi, yog'inlar miqdorining kamayishi, namlanish koeffitsientining pasayishi hisobiga iqlimning quruqlashishi.

Biologik nobud bo'lish – suv bilan ta'minlanishning buzilishi, tuproq gruntlarida va atmosferada zararli toksik moddalar oshishi natijasida o'simlik dunyosining keskin nobud bo'lishi.

Drenaj sistemalarining yetarli bo'lmasligi – yerlarning o'zlashtirish va sug'orish jarayonida ikkilamchi sho'rlanish va grunt suvlari sathining ko'tarilishini oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'tkazilmasligi.

Cho'lanish jarayoniga qarshi kurashishga tabiiy sharoitdan kelib chiqqan holda harakat qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuning bilan birgalikda dunyo davlatlarida

ushbu jarayonni oldini olishga qaratilgan chora tadbirlarni o'rganish, va ularni bizga mosini amalyotga tadbiq etish ham maqsadga muvofiq deb o'ylayman.

Yuqorida berilgan fikrlardan kelib xulosa qiladigan bo'lsak cho'llanish jarayoniga bugungi kunda har bir tabiiy va antropogen omillar ta'sir etmoqda. Bizni mamlakatimizda ham bu jarayonga qarshi kurashish uchun qator ishlar olib borilmoqda. Shu nuqtai nazardan insonlarni tabiatga extiyotkorona munosabatda bo'lishga undashmoqda.

Cho'llanishni oldini olishga qaratilgan yirik loyixadagi ishlardan biri Orol dengizining qurigan o'rnini ko'kalamzorlashtirish ishlari keng doirada amalga oshirilmoqda, uning qurigan o'rnida issiqlikga, qurg'oqchilikga, sho'rlikga chidamli o'simliklardan ekilmoqda va bu mehnatlar o'z natijasini bermoqda. Yana ma'lumot o'rnida shuni aytish mumkinki Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "Yashil makon" umummilliy loyihasini e'lon qildi. Loyiha doirasida yiliga 200 mln tup daraxt va buta ko'chatlarini ekish rejalashtirilgan. "Yuksalish" umummilliy harakati O'zbekistonda daraxtlar sonini oshirishga qaratilgan bu kabi tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi. Shu maqsadda respublikamizning 6 ta hududida "Bir million daraxt" aksiyasini o'tkazmoqda. Bu qilinayotgan harakatlarning hammasi tabiatni asrashga, cho'llanish jarayoniga qarshi kurashishga qaratilgan deb aytish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O.E. Xakberdiev, G.S. Sodiqova. yer-suv resurslari: muammo va yechimlari. toshkent – 2017 y. 116-244 b.
2. O'zbekiston Respublikasi tuproq qoplami atlas 2010.
3. L. Akramova. Tuproqlar degradatsiyasi. T.: 2010-y. 5- 216-b.
4. <https://www.renovablesverdes.com/uz/cho%27llanish/>
5. <https://uz.warbletoncouncil.org/desertificacion-15736>